

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ

КНИГА XXII. 9.

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA

FACULTÉ HISTORICO-PHILOLOGIQUE

TOME XXII. 9.

Национализация
на
българската държава и църква
презъ IX. вѣкъ
отъ
В. Н. Златарски

La nationalisation
de l'état et de l'église bulgares
au IXe siècle
par
V. N. Zlatarski

СОФИЯ
Печатница „Художникъ“
1926 г.

Национализация на българската държава и църква презъ IX. вѣкъ.*)

Въ нашата отечествена история има единъ въпросъ, който се е изпречвалъ предъ всѣкиго отъ насъ, когато мисълта му се е спирала върху оня моментъ въ нашия исторически животъ, въ който изпжква преобразуването на българската държава отъ неславянска въ чисто славянска, а именно: какъ е могло това да стане, т. е. какъ основаната въ края на VII. вѣкъ българска държава отъ единъ неславянски народъ, който дохожда тукъ, на Балканския полуостровъ, съ своя строга държавно-политическа уредба, съ своя азиатска доста силно развита култура и разширява предѣлитъ ѝ далечъ на северъ, югъ и западъ, като навсѣкжде налага своята организация и характеръ, е могла къмъ края на IX. вѣкъ да се метаморфозира въ чисто славянска, съ свой официаленъ езикъ славянски и славянска книжнина. Това е единъ отъ най-важнитѣ въпроси въ нашата стара история, чието голѣмо значение и до днесъ не е изгубило силата си. Азъ ще си позволя да занимая вашето благосклонно внимание съ това интересно и отъ голѣма важность не само за насъ българитѣ, но и за цѣлото славянство явление въ нашия исторически животъ.

Къмъ срѣдата на IX. вѣкъ държавната политика на българскитѣ господари въ качеството имъ на политически обединители и организатори на балканскитѣ славяни получила широко приложение. Къмъ това време границитѣ на България се простирали отъ Карпатитѣ до Сакаръ-планина и отъ Черно море до Адриатическо; въ нейния съставъ влизали повечето славянски племена отъ славино-антската група, а именно: дакийски, поморавски, мизийски, тракийски и по-голѣмата

---

* Ректорска речъ, четена на 8. XII. 1924. г. на университетския празникъ — Св. Климентъ.

частъ отъ македонскитѣ и албанскитѣ. Обаче, едно само политическо обединение на българскитѣ славяни не било достатъчно, за да се гарантира трайността на държавата, още повече че властта все още оставала въ ржцетѣ на господстващото племе — българитѣ. Въ даденото време България имала широка територия и строго опредѣлена държавна организация, но ней ѝ липсвало едно отъ главнитѣ и сжществени условия за трайно сжществуване: липсвало ѝ вжтрешно единство, вжтрешна свръзка; липсвало ѝ това, което ние днесъ наричаме своя обща култура, която да обединява всички етнически и племенни части на обширната, но географически разчленена територия. Презъ първия периодъ на първото българско царство имало българска държава, но нѣмало още български народъ съ строго опредѣлени културни начала, битова особеност, които да го отдѣлятъ като едно цѣло, като особена народност и въ сжщото време да очертаватъ сжщността на неговата историческа задача. Изработването на тия културни начала въ свръзка съ сливането на дветѣ понятия „българска държава“ и „български народъ“, въ днешния смисълъ на думата, се почнало тепърва отъ втората половина на IX. вѣкъ, когато била турена, както ще видимъ, здрава основа на българското политическо и национално единство.

Началото на тоя исторически процесъ трѣбва да се търси още отъ времето на гражданскитѣ борби презъ първата половина на VIII. вѣкъ, отъ когато славянитѣ почнали да взиматъ участие въ държавно политическия животъ на България. Но той получилъ ясно очертание, когато въпросътъ за национализирането на държавата станалъ единъ отъ главнитѣ предмети на държавната политика и се проявилъ въ всичката си ясностъ и сила следъ приемането на християнството изобщо и въ частностъ следъ възникването на българския църковень въпросъ въ IX. вѣкъ, именно, когато въ 866. г. тогавашниятъ български господарь, Борисъ, следъ като билъ покръстенъ заедно съ народа си отъ Византия, неочаквано се обърналъ къмъ римския папа съ просба да му изпрати учители на истинската вѣра, църковни и свѣтски закони и да постави патриархъ начело на новооснованата българска църква. Макаръ тоя въпросъ и да станалъ следъ това предметъ за споръ между римската и цариградската

църкви въ течение на цѣли 16 години до 882 г., обаче за кн. Бориса той билъ окончателно разрешенъ още въ 870 г., когато по силата на съборното решение въ Цариградъ българската църква била призната за автономна, а латинското духовенство напуснало България и било замѣнено съ гръцко начело съ архиепископъ. Следъ това Борисъ, ползувайки се отъ настаналитѣ мирни отношения съ съседитѣ, съсредоточилъ всичкото си внимание върху вжтрешнитѣ работи на новопросвѣтената държава. Предъ него сега стояла сложна и мъчна задача: да реформира обширното си царство по образа на другитѣ християнски държави и преди всичко по образа на Византия, отдето той получилъ заедно съ християнството църковни и свѣтски закони.

Нѣма съмнение, че тия реформи се налагали Борису отъ промѣната на религията; обаче, ржководейки се отъ главната си цель — да парализира силата на чуждитѣ влияния въ държавата и по тоя начинъ да даде възможность на България самостойно и самобитно да се развива при новитѣ условия, Борисъ взелъ за основа националния принципъ както въ държавната уредба, тѣй и въ закрепата на придобитата вече църковна автономия. Съ въвеждането на новата вѣра въ византийска форма, което въ основата имало 1. засилването на централната власть и 2. запазване силата и цѣлостта на държавата, Борисъ нанасялъ съкрушителенъ ударъ на прабългарското болярство, и заедно съ това и на прабългарския етнически елементъ. Това негово дѣло се увенчало съ пълень успѣхъ само и главно за това, защото въ него той се облѣгалъ на многобройното славянско население, което тогава било преобладаваща нация и съставлявало мощта на българската държава. Поради това, отдавайки всички предимства на славянското население, Борисъ почналъ да гради реформитѣ си, новата държавна и църковна уредба тѣкмо върху основитѣ на това сжщото сла вянско население, следователно националниятъ принципъ, въ името на който той би трѣбвало да действува, билъ славянскиятъ.

Опирайки се по тоя начинъ на славянския националенъ принципъ, Борисъ получавалъ известно облекчение въ законодателството; защото, запазвайки може би все още държавно-административната организация на стара езическа

България, той приелъ отъ Византия наредъ съ каноническия сборникъ за управлението на църквата и готови свѣтски закони; но тия закони или били вече прилагани въ славянскитѣ области на империята, както напр., познатата „Еклога на законитѣ“, издадена отъ Исаврийскитѣ императори, която влѣзла въ основата на първото българско християнско законодателство, известно подъ име „Законъ судный людемъ“, приспособенъ отпосле специално за България, или пъкъ това сж били закони, които били вече приготвени отъ византийското правителство за славянското население на империята, и то въз основа на социално-економическитѣ наредби на последното, какъвто, напр., билъ „земледѣлскитъ законъ“, който изцѣло намираме въ състава на тѣй нареченитѣ „книгы законныя“ отъ времето на царъ Симеона. Едва ли може да се допустне, че тия закони не сж били въведени повсемѣстно въ цѣлата българска държава, т. е. че тѣ се прилагали само тамъ, дето е имало компактно славянско население, както въ западната половина на царството, и отпосле били въвеждани и въ източната половина; напротивъ, едновременно прилагане на новитѣ закони по цѣлото царство се налагало отъ самата вътрешна политика на Бориса за по-тѣсна връзка на отдѣлнитѣ, географически разчленени области и за премахване на етническитѣ и правови различия, които тѣй много пречили на държавното единство. По тоя начинъ самото ново законодателство носило въ себе си славянски основи и чрезъ това вече славянизирало държавната уредба, като изтиквавало старото прабългарско право отъ една страна, а отъ друга — само получавало националенъ характеръ.

Много по-мжчно било за Бориса да прокара славянския националенъ принципъ въ духовния животъ на държавата, защото тоя животъ билъ тѣсно свързанъ съ църковната уредба на държавата. И наистина, българската църква била призната отъ византийското правителство и отъ цариградската патриаршия за автономна по образца на другитѣ такива църкви: на изтокъ арменска, коптска, сирийска, а на западъ моравската; обаче тая автономность би могла да получи пълно приложение, само 1. ако богослуженето се извършвало на народния или на понятенъ за народа езикъ и 2. ако църковната иерархия излизала отъ срѣдата на народа,

който образувалъ църквата. Макаръ и да нѣмаме прави известия, но не подлежи на никакво съмнение, че, когато въ 870 г. се признавала автономията на българската църква, тия две условия, въ които собствено се заключава сжщността на автономността, сж били уговорени отъ Бориса и приети отъ цариградското правителство и църква. Тая оговорка намира своята подкрепа въ факта, че въ онова време сжществувалъ вече славянския преводъ на богослужебнитѣ книги и на една частъ отъ св. Писание и на дѣло се прилагалъ въ Моравия. Освенъ това, ако днесъ почти всички слависти признаватъ, че църковно-славянскиятъ езикъ, на който св. братя Кирилъ и Методий превели св. Писание, билъ езикътъ на македонскитѣ, т. е. българскитѣ славяни и че тоя преводъ билъ направенъ на Балканския полуостровъ за славянитѣ на империята още въ 855 г., споредъ свидетелството на черноризецъ Храбъръ, т. е. преди заминаването на двамата братя за Моравия, то едвали Борисъ би пропусналъ да се възползува отъ тоя готовъ преводъ на богослужебнитѣ книги на народния езикъ, за да въведе отъ самото начало славянското богослужение и книга въ църквата и да тури основитѣ на българската книжнина. Тукъ обаче той се натъкналъ на голѣми мъчнотии, които му попречили тѣй лесно да осжществи посоченитѣ две условия: липсвали подготвени лица изъ срѣдата на народа, които да образуватъ народна църковна иерархия и да подемаатъ национализирането на църквата и народната просвѣта.

Гръцкото духовенство, което пристигнало въ България заедно съ първия архиепископъ подъ условие, че то въ силата на автономния принципъ ще остане тамъ, докато бжде приготвено домашно свое духовенство, завземало всички степени на църковната иерархия, дяконска, свещеническа и епископска, и е извършвало богослужението и проповѣдвало на гръцки езикъ, още повече че официаленъ езикъ въ езическа България билъ гръцкиятъ, както това показватъ достигналитѣ до насъ отъ първата половина на IX. вѣкъ надписи на разни официални документи, а сжщо и откритиятъ недавно надписъ отъ времето на самия Борисъ въ Албания и намѣрениятъ около Варна неговъ печатъ; но възможно е, че между низшето духовенство да е имало вече лица, излѣзли отъ славянското население, главно свещеници, които

сж проповѣдвали на славянски езикъ, особено въ западната половина на царството, обаче да сж извършвали богослужението на сжщия езикъ, се явява твърде съмнително, защото това се намирало въ властта на висшето духовенство, а пъкъ то си оставало гръцко и никога не би отстъпило по принципъ или по инструкции отъ Цариградъ да се допусне въ богослужението единъ варварски езикъ, следов. въвеждането славянския езикъ въ църквата могло да стане само тогава, когато начело на отдѣлнитѣ епархии застанѣли епископи отъ славянски произходъ, които биха се проникнали и напълно сподѣляли славянската политика на държавния глава, именно, не само да проповѣдватъ, но и да извършватъ богослужението на народния езикъ, и, като пълновластни въ църковната си областъ, при съдействието на княза биха се решили съ успѣхъ да прокаратъ тая реформа. Но на първо време Борисъ билъ лишенъ отъ тая възможность. Затова и първоначалната му дейность следъ 870. г. състояла въ това, че той пристоявалъ навсѣкжде да се поставятъ епископи, да се ржкополагатъ свещеници, да се въздигатъ църкви и мѣнастири, съ една речъ всичкото внимание на Бориса било насочено да основе въ държавата си здрава църковна организация, чрезъ която отъ една страна да се закрепи християнството въ новобърнатия му народъ и да се разпространи въ ония части на обширното му царство, дето още не бѣ проникнало Христовото учение, а отъ друга страна да създаде условия, при които би могло да се подготви висше и низше духовенство, излѣзло изъ срѣдата на народа и би замѣстило чуждото, по необходимость натрапено.

Въпросътъ, какъ е била организирана българската църква следъ 870. г., още не е достатъчно освѣтленъ. Но едно е несъмнено, че следъ покръщането въ България се откривали постепенно епископскм катедри, броятъ на които при Бориса се смѣта да е билъ доста голѣмъ. Както първиятъ български архиепископъ, тѣй и първитѣ епископи гръци били назначени на тия катедри отъ цариградския патриархъ, обаче по значение и рангъ тия епископи не били равни. Доколкото може да се сжди по установенитѣ за сега епископии при Бориса, българската държава въ църковноадминистративно отношение първоначално била раздѣлена, по образаца на цариградската църква, на отдѣлни доста

голѣми църковни области или епархии начело съ митрополити, които резидирали въ главния центъръ на областта, отдето се разпространявало християнството въ дадена област и се управлявали непосредно дѣлата на мѣстнитѣ християнски общини. Такова епархиално дѣление се налагало отъ обширността на самата държава и отъ необходимостта за по-тѣсната свръзка на тия области съ държавния центъръ. Единъ рѣтъ тия митрополити по изборъ носѣлъ титлата архиепископъ като *primus inter pares* и се смѣталъ като предстоятель на българската църква; той отъ една страна признавалъ върховната власть на цариградския патриархъ, а отъ друга — съгласно съ канонитѣ управлявалъ самостойно новоучредената българска църква въ съгласие и при съдействие на другитѣ митрополити.

За седалища на тия митрополити били избрани, съгласно съ практиката на цариградската църква, такива административни центрове

1. стари, въ които е имало епископски катедри преди епохата на варварскитѣ нашествия и разорения и които следъ поселението на славянитѣ били възобновени, а следъ основанието на българската държава влѣзли въ нейния съставъ, и
2. нови такива, които се налагали отъ границитѣ на държавата и могли да замѣстятъ старитѣ, съвсемъ изчезнали въ преднитѣ епохи.

Споредъ такива важни центрове съ църковно-историческо значение въ България при Бориса били опредѣлени за разни части на държавата следнитѣ църковни области:

1. за северо-източната — доростолска или дрѣстърска съ гл. гр. Дрѣстъръ;
2. за източната — проватска или овечска съ гл. гр. Проватъ или Овечъ;
3. за южната — филипополска или пловдинска съ гл. гр. Филипополъ или Пловдинъ;
4. за юго-западната — ахридска или охридска съ гл. гр. Ахрида или Охридъ;
5. за западната — сердикийска или срѣдечка съ гл. гр. Триадица или Срѣдецъ;
6. за северо-западната — маргуска или моравска съ гл. гр. Моравъ или Моравскъ, и
7. за централната — брѣгалнишка съ ц. Брѣгалница.

Въ тия обширни църковни области още отъ самото начало, а може би и едновременно съ митрополитскитѣ катедри, се откривали споредъ нуждата стари и нови епископски, които били направо подчинени на митрополититѣ. Такива епископии за сега документално сж известни две: червенска и бѣлградска, но несъмнено при Бориса ще сж

били открити и други още, чиито имена и мѣста днесъ не могатъ да се опредѣлятъ.

При тия църковно-административни центрове били отваряни, по образа на Византия, училища, дето подъ рѣководството на διδάσκαλοι се подготвяли отъ мѣстното население бѣдашитѣ клирици за българската църква. Но въ тия училища всичко се преподавало и учело на грѣцки езикъ, малко понятеъ за самитѣ ученици и съвсемъ не разбираеъ отъ населението. Биографътъ на св. Климента право посочва, че светителътъ заварилъ въ своята епархия много българи свещеници, които „съ мѣка разбирали написаното на грѣцки езикъ и придобивали само умение да четатъ по него при посредството на буквитѣ“. Всичко това, разбира се, не е могло да задоволи Бориса, защото за него било твърде ясно, че, докато начело въ управлението на тия отдѣлни църковни области стоятъ грѣци митрополити и епископи, въ ведомството на които се намирали училищата, мѣчно ще бѣде да се прокара народниятъ езикъ въ църквата. Затова още отъ самото начало при организацията на църквата една мисълъ занимавала Бориса, именно, да се сдобие съ епископи отъ славянски произходъ, които постепенно да заематъ митрополитскитѣ и епископскитѣ катедри. Това найясно се види отъ историята на бѣлградския епископъ Сергия, родомъ славянинъ, когото Борисъ въ 878. г. предпочелъ предъ грѣка, въпреки неговата лоша репутация и предупрежденията на папа Ивана VIII. за неговата порочность и нарушения. А пѣкъ отъ едно писмо на патриархъ Фотия все около това време се научаваме, че отъ България били изпратени въ Цариградъ младежи, които искали да се посветятъ на монашеското звание и които патриархътъ препратилъ при знаменития въ онова време монахъ-исихастъ Арсения, за да бѣдатъ настанени отъ него въ монашеството. Целта на Бориса въ това дѣло е очевидна: той искалъ да се сдобие съ лица, излѣзли отъ срѣдата на народа, които да изучатъ добре мѣнастирския уставъ на практика въ Византия и да се усвѣршенствуватъ въ монашеския животъ, та по тоя начинъ постепенно да предаде управлението на мѣнастиритѣ въ рѣцетѣ на достойни природни българи, които да замѣстятъ поставенитѣ тамъ грѣци-игумени.

Но ако Борисъ още отъ 878 г. приелъ въ българската иерархия лица отъ славянски произходъ и приготвялъ вече българи игумени за национализиране на манастиритѣ въ държавата си, то твърде естествено се явява, че той не пропускалъ по-сетне нито единъ случай, който би му далъ възможность да достигне своето желание. Почти всички, които сж се занимавали съ дейността на св. Methodия, приематъ за твърде вѣроятно, че на връщане отъ Цариградъ въ 883/4 г. Methodий ималъ среща съ Бориса. Като резултатъ отъ тая среща се изтъква това, че Борисъ се запозналъ по-близу съ славянскитѣ книги, съ славянското богослужение, и че мисълта за славянскитѣ книги трѣбвало да се оживи въ България, защото Methodий е могълъ да съобщи Борису, какъ самъ императорътъ приелъ тия книги и какъ било разпространено славянското богослужение въ Моравия. Едва ли може да се допусне, че Борисъ се научилъ тепърва въ 883/4 г. за съществуването на славянски книги и за разпространението на славянското богослужение въ Моравия, защото той ималъ възможность при други случаи и при това много по-рано да узнае за тѣхъ. Нему въ даденото време нужни били не толкова славянски книги, които лесно би могълъ да достави отъ Моравия, а може би такива да е имало и въ България, колкото славянски „учители“, които биха могли да подготвятъ отъ народната срѣда иерарси за българската църква, които пъкъ отъ своя страна биха възприели тия книги и въвели славянското богослужение въ държавата му. Че Борисъ билъ завзетъ тъкмо отъ тая мисълъ, може да се заключи по това, че въ преговоритѣ и преписката между папата и него, отъ 866. до 880. г. нийде не ставало дума нито за славянски книги, нито за славянско богослужение. Очевидно, за Бориса било ясно, че тѣхното въвеждане въ България лесно ще се прокара, щомъ той се сдобие съ народна иерархия по образеца на Моравия, дето се служило и проповѣдвало по тѣхъ и дето тѣ били признати еднакво и отъ Римъ, и отъ Цариградъ. Затова, ако трѣбва да се признае, че срещата на Methodия съ Бориса въ 883/4 г. се е състояла, то по-скоро може да се приеме, че на тая среща като главенъ предметъ на разговора между тѣхъ е билъ тъкмо, по кой начинъ България би могла да се сдобие съ нужнитѣ ней славянски учители.

Какъ е билъ разрешенъ тоя въпросъ на срещата, остава неизвестно; обаче, трагедията, която следъ не пълни две години се разиграла въ Моравия надъ дѣлото на св. първоучители, спомогнала за по-скорошното разрешение на мжчната задача на българския князь.

Когато следъ смъртъта на св. Методия въ 885. г. неговитѣ ученици били изгонени отъ Моравия следъ много и тежки притѣснения и се прѣснали въ разни страни, трима отъ тѣхъ, и то най-виднитѣ, Климентъ, Наумъ и Ангеларий, следъ дълги и мжчителни перипетии сполучили най-после да пристигнатъ на българска територия въ Бѣлградъ на Дунавъ, където тѣ се стремили съ голѣмъ копнежъ, защото „се надѣвали, че България ще имъ даде успокоение“. Както и да се обясняватъ причинитѣ, които сж накарали Климента и неговитѣ другари да насочатъ пжтя си право за България, едно нѣщо остава вѣнъ отъ всѣко съмнение, че надеждата на Климента и на съпжтниците му, какво въ България ще намѣрятъ успокоение, право показва, че тѣ отъ по-напредъ сж знаели отъ своя учитель за желанието на Бориса да намѣри славянски учители и поради това тѣ били увѣрени, че въ България ще бждатъ приети на драго сърце, както и въ действителность се оказало така.

Борисъ ги приелъ съ почитъ като лица, напълно почте ни и уважавани, а тѣ му разказали подробно за всичкитѣ си патила. „Като ги изслушалъ, пише биографътъ на Климента, князътъ силно благодарилъ Бога, който му пратилъ такива служители-благодетели за България и му дарувалъ учители и благоустроители на вѣрата не нѣкои случайни хора, а изповѣдници и мжченици“. Следъ като ги снабдилъ съ подобаващи свещенически дрехи, Борисъ заповѣдалъ да ги настанятъ въ помѣщенията (на двореца), опредѣлени за първитѣ му приятели, и да имъ даватъ въ изобилие всичко необходимо, „А него самия овладѣло горещо желание всѣкидневно да беседва съ тѣхъ и отъ тѣхъ да изучва истории и жития на светиитѣ и презъ тѣхната уста да си припомва това, което се отнася до Писанията.“ Наредъ съ княза и българскитѣ боляри и видни държавни мжже се надпреварвали да приематъ въ кжщата си тримата учители съ сжщата целъ, но последнитѣ, „отбѣгвайки шума и заедно съ това старайки се да вършатъ само това, което било

угодно на княза“, не се съгласявали да отиватъ въ кжщята на много хора, освенъ ако самъ князътъ имъ позволявалъ. Съ такава честь се удостоилъ и българинътъ Есхачъ, голѣмъ велможа по длъжностъ, въ чиято кжща били настанени съ разрешението на Бориса Климентъ и Наумъ, и Чеславъ, у когото отишълъ да живѣе Ангеларий, но не за дълго, защото наскоро следъ това той се поминалъ.

Така ни рисува Климентовиятъ биографъ живота на тримата учители презъ първото време следъ пристигането имъ въ резиденцията на българския князь — Плиска. Нѣма съмнение, че въ тия всѣкидневни и дълги беседи на Бориса съ Климента и Наума не сж били поставени въпроси само отъ религиозно и душеспасително съдържание; на тия съвещания несъмнено се обсъждали, и то на първо време въ тѣсенъ кръгъ, мѣроприятията за успѣшна просвѣта на народа на понятенъ нему славянски езикъ, а главно за това, което въ дадения моментъ най-много интересувало българския князь — да се сдобие съ народна църковна иерархия, чрезъ която се гарантирала както църковната, тѣй и политическата независимостъ и се отварялъ широкъ пѣтъ за самостоятелно културно развитие на България. Обаче при наличността на гръцката иерархия, която била настанена въ България по силата на едно съборно решение, макаръ и при известни условия за автономността на българската църква, Борисъ, който особено държалъ на това решение, не е могълъ, па и не е искалъ да прибѣгне къмъ нѣкои крути и крайни мѣроприятия спрѣмо гръцкото духовенство: ако и да ималъ при себе си такива видни представители на Методиевата школа и калени борци и защитници на славянската книга и богослужение, каквито били Климентъ и Наумъ, все още той не е разполагалъ съ достатъчно число подготвени за целта лица, които веднага да замѣстятъ всички гръцки епископи въ държавата. Наистина, нѣкои отъ продаденитѣ на еврейтѣ въ Венеция Методиеви ученици, следъ като били откупени отъ византийския императоръ и въ 886. г. били доведени въ Цариградъ, възстановени въ предишнитѣ си чинове, свещенически и дяконски, пристигнали „въ българската земя, дето съ голѣма почитъ намѣрили успокоение“, ала тѣ сж били само пресвитери и дякони, не подготвени за епископи, па и надали тѣ ще сж били много;

освещенъ това всѣки конфликтъ съ грѣцкото духовенство, а оттука и съ цариградския патриархъ, на който въпрочемъ двамата учители въ силата на църковния принципъ за „единение духа и вѣры“ никога не биха се съгласили, би могълъ да предизвика нарушение на мирнитѣ отношения между България и Византия, а това отъ своя страна не малко би попречило на всѣка мирно-културна дейность въ страната, тѣй необходима за закрепата на християнството и напредъка на народната просвѣта. Затова въ Плиска решили да застанатъ на легална почва.

Както за Бориса, тѣй и за неговитѣ съветници било ясно, че тѣ нѣма да дадатъ нѣкой поводъ за незадоволство въ Цариградъ или за негодуване отъ страна на грѣцката иерархия въ България, ако тѣ се решатъ да въведатъ славянската книга и богослужение най-първо между ония сжщитѣ славяни, за които преди 25—30 години и правителство, и църква въ Византия бѣха възложили на св. първоучители да съставятъ славянска азбука и да превеждатъ св. Писание на славянски езикъ, още повече като се представи работата така, че християнството между тия славяни, повечето отъ които въ даденото време влизали въ състава на българската държава, не било яко закрепено, и езичеството не било още изкоренено. — Не по-малка подкрепа за такова решение Борисъ и неговитѣ съветници намирали въ общата толерантностъ на византийската държава и църква къмъ превода на св. Писание на негрѣцки народни езици, особено въ онова внимание и благосклонностъ, съ които императоръ Василий посрещналъ представенитѣ нему отъ Методия въ Цариградъ въ 883/4. г. свои ученици и дори задържалъ отъ тѣхъ по единъ свещеникъ и дяконъ заедно съ славянски книги, които били назначени да служатъ на славянски езикъ въ отпуснатата за славянитѣ църква въ столицата на империята. Най-сетне катастрофата, която постигнала Методиевата православна славянска школа въ Моравия, не малко вдѣхвала вѣра въ съвещаващитѣ се, че тѣ нѣма да срещнатъ никакъвъ отпоръ отъ Цариградъ при изпълнението на замисления планъ, особено като се изтъкне това обстоятелство, че, ако славянската книга и богослужение, които латинското духовенство преследвало тогава и въ Моравия, и въ Венеция, и въ Римъ, се въведе въ западната

покрайнина на българската държава, то чрез това се издигала сериозна и трайна преграда за разширението църковната власт на римския първосвещеник и изобщо на западното влияние навътре на Балканския полуостровъ.

Но съ въвеждането на славянскитѣ книги и богослужение въ западнитѣ български области не се постигала крайната, тъй да се каже, интимната целъ на Бориса — да се слобие съ народна църковна иерархия. Тоя въпросъ несъмнено билъ обсъжданъ на съвещанията въ Плиска, както това се доказва отъ по-нататъшната дейность на Климента, и било решено, че тая целъ би могла да бжде постигната само съ отварянето на славянско училище по образа на моравскитѣ, отдето да бждатъ подготвени достойни и способни лица отъ срѣдата на народа, които биха могли при първа възможность съ честь да заематъ епископски катедри и, като възпитани и обучени въ духа на Методиевата славянска школа, да замѣнятъ гръцкитѣ книги съ славянски и да въведатъ славянското богослужение въ българската църква. Откриването обаче на такова училище въ резиденцията на княза или въ другъ нѣкой центъръ въ източна България би възбудило: 1. подозрение у гръцкото духовенство, което не би се забавило да попречи и дори да осуети своевременно това добро начинание, и 2. негодуване между ония български боляри, които не сподѣляли славянската политика на своя господарь. За да се избѣгнатъ всѣкакви недоумения и недоразумения, решено било това училище да бжде отворено пакъ въ страната на западнитѣ български славяни, дето то би намѣрило напълно своето оправдание поради въвеждането на славянската книга и богослужение въ оная областъ. Откриването и ръководството на това училище взель върху си Климентъ, следъ като осигуриль пълната поддръжка и съдействие на кн. Бориса въ това дѣло.

Тѣй или инакъ, но резултатъ отъ предварителнитѣ съвещания на Бориса съ славянскитѣ учители било това, че Климентъ още презъ 886. г. билъ изпратенъ въ Кутмичевица — областъ, която е образувала страната отъ Охридското езеро на западъ въ басейна на р. р. Деволъ и Шкумба и между долнитѣ течения на р. р. Семени и Воюса до Адриатическия брѣгъ. За да даде възможность на Климента да изпълни съ успѣхъ задачата си, Борисъ направиль следнитѣ

разпоредби. — Най-първо той отдѣлилъ областъта Кутмичевица отъ Котокий, т. е. отъ третята часть на държавата, въ която влизала цѣла днешна Македония и срѣдня и южна Албания, но не като отдѣлна държавно-админина или църковна областъ, а като такава, въ която за пръвъ пжтъ трѣбвало да се въведе славянскитъ езикъ въ църквата и училището — една дейность, която не влизала въ компетентностьта на висшата мѣстна духовна власть въ оная покрайнина, гесп. на охридския митрополитъ, който билъ грѣкъ. Пространното житие право сочи, че Климентъ се изпращаль въ Кутмичевица за учитель (разбира се славянски), безъ да му се възлага нѣкоя длѣжностъ, свързана съ църковното управление на тая областъ, следователно въ църковно, но не и въ просвѣтно отношение, той оставаль въ зависимостъ отъ мѣстния митрополитъ, защото презъ 7-годишното си учителствуване тамъ Климентъ назначаваль отъ своитѣ ученици, иподьякони, дякони и свещенници, които несъмнено се рѣкополагали отъ мѣстния архиерей, а не отъ него, защото самъ той като пресвитеръ нѣмаль право на това.

Като втора разпоредба на Бориса било това, че той назначилъ за управитель на Кутмичевица и за помощникъ на Климента довѣрения си боляринъ Домета, следъ като уволнилъ предишния отъ управлението. „Той предава Климента на Домета, или по-добре Домета на Климента, или още по-точно да се каже, единъ на другъ: първиятъ за да бжде послушанъ въ всичко, а вториятъ за да използува тогова като сътрудникъ (въ всичко), което би могълъ да пожелае“; следователно Борисъ смѣнилъ дотогавашния областенъ управитель, или защото последниятъ билъ единъ отъ противницитѣ на неговата славянска политика, или защото по една или друга причина Борисъ се съмняваль, че той ще се покаже достоенъ помощникъ на Климента въ неговата дейность.

Едновременно съ изпращането на Климента въ Кутмичевица „пристигнала тамъ и заповедъ до всички жители на тая областъ да приематъ съ почитъ светителя и да му набавятъ всичко, дори и излишното, да го чествуватъ съ дарове и чрезъ всички видими знакове да проявяватъ предъ всички съхраняваното въ душата съкровище на любовта“,

съ други думи да оказватъ Клименту всѣко съдействие въ неговата дейность. За да даде още по-убедителенъ примѣръ въ тая посока „самъ Борисъ, като взель върху си извънредна грижа, поклонилъ на триблажения Климента три кѣщи въ Деволъ отъ ония, които се отличавали съ лишно велелепие и принадлежали на комитския родъ, а сѣщо му подарилъ мѣста за почивка около Охридъ и Главиница,“ Градъкрепостъ Деволъ се намиралъ на реката съ сѣщото име, именно тамъ, дето р. Деволъ прави своята чупка, като измѣнява течението си отъ северо-западъ на юго-западъ въ севернитѣ поли на планината Томоръ; а подъ „мѣста за почивка“ се разбиратъ: 1. построениятъ отъ Климента мѣнастирь св. Пантелеймонъ при Охридъ, който се намиралъ на юго-западъ отъ града подъ старата крепостъ, и 2. възобновениятъ и уреденъ отъ светителя мѣнастирь св. Димитъръ при горнето течение на р. Гяница (старобългарски Главница), лѣвъ притокъ на р. Семени, близо до градъ-крепостъ Главиница въ юго-западна Албания.

Вече предоставянето на три най-голѣми и хубави кѣщи въ Деволъ въ разпореждане на Климента право сочи, че светителятъ билъ настаненъ още отъ самото начало въ тоя градъ, дето той отворилъ и първото славяно-българско училище, за която целъ, очевидно, били отредени тритѣ кѣщи. По тоя начинъ Деволъ станалъ срѣдище за учителската дейность на Климента до назначението му при ц. Симеона за епископъ, а оттука и пръвъ книжовенъ български центъръ, дето се писали и преписвали славянски книги. Борисъ избралъ за мѣсто на първото славяно-българско училище тъкмо гр. Деволъ, едно, защото тоя градъ билъ чисто славянски центъръ и, друго, защото той се намиралъ почти въ срѣдата на Кутмичевица, а пъкъ мѣнастиритѣ при Охридъ и Главиница, които се намирали на дветѣ противоположни покрайнини на сѣщата областъ, опредѣлилъ като мѣста за почивка, т. е. тамъ светителятъ се предавалъ на молитвитѣ си и съчинявалъ и писалъ книжовнитѣ си трудове.

Първата работа на Климента, следъ пристигането му въ Кутмичевица, била да покрѣсти непокрѣстенитѣ тамъ, а между християнитѣ да закрепи още повече новата вѣра съ своитѣ на понятенъ тѣмъ езикъ проповѣди. За по-голѣмъ

успѣхъ въ християнизацията на мѣстното население като една отъ първитѣ мѣрки на двамата сподвижници, Климента и Домета, било да оповестятъ, че върховниятъ владѣтель на страната — българския князь Борисъ и повѣрения му отъ Бога народъ сж отдавна вече приели християнската вѣра. Затова Домета по обичая на българскитѣ господари, а може би и по заповѣдь на Бориса, при съдействието на Климента издигналъ въ областъта Главиница каменни стълпове, единъ отъ които се намѣри презъ последната война въ развалинитѣ на манастиря св. Димитъръ при р. Главиница съ следния надписъ: „При ромейския императоръ Михаила се покрѣсти българскитъ князь Борисъ, преименуванъ Михайлъ, съ дарения нему отъ Бога народъ въ лѣто 6374“ (865).

Но главната задача на Климента въ Кутмичевица била, както видѣхме, да организира и отвори славяно-българско училище въ Деволъ. Какъ е било устроено и наредено това училище, подробно не се знае за сега; но отъ това, което ни съобщава житието му, споредъ думитѣ на нѣкой Климентовъ ученикъ, се добре разбира, че то е било раздѣлено на два отдѣла: единъ за възрастни и другъ за деца. Въ първия отдѣлъ сж постѣпвали „избрани между другитѣ“, т. е. по-способнитѣ и вече до известна степенъ подготвени; „съ тѣхъ Климентъ прекарвалъ повече и (имъ) разкривалъ по-дълбокитѣ мѣста отъ св. Писание“, т. е. освенъ, че ги обучавалъ на славянската грамота, отъ тѣхъ той едни приготвялъ за бждащи членове на славяно българската иерархия, а „други направилъ по-близки къмъ себе си, отколкото останалитѣ“, които всѣкога прекарвали съ него, като следили всичко, което той вършелъ и говорѣлъ и на което чрезъ едното и другото учель“, съ други думи, това сж били най-близкитѣ му ученици, негови помощници и бждащи учители народни. Въ втория отдѣлъ светителятъ водѣлъ първоначалното обучение и при това твърде разнообразно: „на едни показвалъ начертанието на буквитѣ, на други пояснявалъ смисъла на написаното, на трети насочвалъ рѣцетѣ къмъ писане,“ а бивало и така, че „въ едно и сжщо време се залавялъ за две работи: едновременно и пишелъ книги, и преподавалъ на децата нѣкой урокъ.“ Самъ Климентъ непрестанно се трудѣлъ: „не само денемъ, но и нощемъ

или се предавалъ на молитвѣ си, или се занимавалъ съ четене, или пишелъ книги.“

Тоя постояненъ и неуморенъ трудъ на Климента се увенчалъ съ пълненъ успѣхъ: „неговитѣ ученици станали най-добри отъ всички и по животъ и по слово.“ Презъ неговото 7-годишно учителствуване въ Кутмичевица броятъ на ученицитѣ му достигналъ до 3500, които били вече обучени въ славянската грамота и подготвени да завзематъ мѣста въ църковния клиръ; отъ тѣхъ светителътъ „опредѣлялъ четци, иподякони, дякони и свещеници; въ всѣка енория той изобилствувалъ съ триста ученици.“ Подъ „енория“ въ византийската църковна терминология се разбирали разни църковно-административни единици отъ епархия до енория въ днешенъ смисълъ. Ние не знаемъ, дали въ това време е имало строго установени епархии или епископии въ Кутмичевица; въ всѣки случай фактътъ, че въ Брѣгалнишката областъ, която била извънъ Кутмичевица, следъ поставянето на открититѣ въ 887/8 г. мощи на Тивериуполскитѣ мѣченици въ новопостроената отъ Бориса църква въ Брѣгалница билъ опредѣленъ специаленъ клиръ, „обученъ по български (т. е. славянски) езикъ въ (всичко) божествено“, който да извършва богослужението постоянно въ нея, ясно показва, че презъ 7-годишното си учителствуване Климентъ разпращалъ своитѣ ученици и по другитѣ области въ „третата“, юго-западната частъ на българската държава, и то споредъ нарастването броя на неговитѣ ученици и споредъ това, както се представяли случаи за въвеждането на славянското богослужение и книга между тамошното славянско население.

II.

Докато Климентъ развивалъ такава усилена и плодovitа дейность въ юго-западна България въ полза на славянското богослужение и книга, въ северо-източната около резиденцията на князь Бориса така сжщо се работѣло въ сжщата посока. Следъ заминаването на Климента за Кутмичевица въ 886. г. неговиятъ сподвижникъ и другарь пресвитеръ Наумъ билъ задържанъ отъ Бориса въ Плиска. Първоначалната дейность на Наума въ северо източна България била сжщо, както и Климентовата въ юго-западната, проповѣднишка

между тамошното славянско население, особено въ областъта на източна Стара-планина, защото въ гръцкото му житие той се нарича „българска и мизийска слава“, а въ службата му той се възпѣва като такъвъ, „който привелъ къмъ Бога мизийскитѣ жители съ проповѣдь и чудеса“, който „проповѣдвалъ истината и непорочна вѣра Христова въ Мизия“, така че въ мизийската земя заблестѣла свѣтлината на неговото учение и той „станалъ свѣтилникъ на цѣлото мизийско наследство.“

Между това въ 887. г. въ България пристигнали други по-млади Методиеви ученици отъ ония, които били спасени отъ злата си участь въ Венеция и доведени въ Цариградъ. Причината за дохождането на тия Методиеви ученици въ България се намира въ свръзка съ кореннитѣ промѣни въ цариградската църква, които последвали веднага следъ смъртъта на императоръ Василия I. и главно съ новото сближение на цариградската патриаршия презъ 887. г. съ римския папа Стефанъ V., най-върлия гонителъ на Методия и ученицитѣ му въ Моравия; но, понеже въ сжщата година се завърналъ отъ Цариградъ въ България третиятъ Борисовъ синъ, монахъ Симеонъ, то твърде е възможно, че той се сблизилъ съ тѣхъ въ византийската столица и по поржка може би на баща му, въздействувалъ върху тѣхъ да заминатъ заедно съ него въ България, особено следъ като Симеонъ имъ съобщилъ, че тѣхнитѣ учители и братя во Христѣ, Климентъ и Наумъ, тогава се намирали въ България. По тоя начинъ около кн. Бориса се събралъ единъ кружокъ отъ представители на славянската Методиева школа, които той взелъ подъ свое непосредно покровителство. Било би съвсемъ погрѣшно, ако се допусне, че при наличността на тия Методиеви ученици Борисъ се е решилъ да въведе славянското богослужение и въ северо-източна България, защото това би противоречило на неговия планъ, а главно, защото го въздържала друга не по-малка потрѣбность, необходима за постигането на крайната му цель. Това било липсата на необходимитѣ славянски службени книги.

Следъ голѣмата катастрофа на славянското дѣло въ Моравия мжно било вече, па и невъзможно да се доставятъ оттамъ славянски богослужебни книги, както по-рано си мислилъ кн. Борисъ; а пъкъ обстоятелствата, при които

били изгонени Методиевитѣ ученици отъ Моравия, едвали имъ сж позволили да взематъ съ себе си такива книги. За да удовлетвори и тая предварителна сжщественa нужда, Борисъ възложилъ на събралитѣ се около него Методиеви ученици да се заловятъ при съдействието и подърководството на Наума съ превода на църковнитѣ книги отъ гръцки на старобългарски и съ тѣхното преписване, както това се най-добре доказва съ влиянието, упражнено отъ Наума върху пресвитера Константина, който самъ изповѣдва, че се завзелъ съ съставянето на Учителното евангелие по просбата и настояването на „брата Наума“, докато последниятъ се намиралъ въ северо-източна България. За тая целъ Борисъ ги настанилъ въ основания отъ него манастиръ св. Пантелеймонъ при „устието“ на р. Тича, т. е. при изхода на Герловския проломъ на десния брѣгъ на р. Камчия срещу стария гр. Преславъ. Оттогава тоя царски манастиръ станалъ книжовенъ центъръ, гдето сж живѣли и работили създателитѣ на старата българска книжнина, както при Бориса, тѣй и при Симеона. Тамъ въ срѣдата на Методиевитѣ ученици изучавали славянската грамота и езикъ както пристигналиятъ съ тѣхъ отъ Цариградъ младъ монахъ Симеонъ, който съ своето широко образование и съ знанието си на гръцкия езикъ не малко спомогналъ за по-бързия преводъ на богослужевнитѣ книги, тѣй и много други способни български младежи, които по-сетне въ царуването на сжщия Симеонъ изпжкватъ като видни български писатели. Основаната по тоя начинъ отъ св. Наума въ преславския манастиръ първа славяно-българска школа въ северо-източна България подхванала да служи сжщо тѣй усърдно на общото дѣло — национализирането на българската църква и училище, както и Климентовата въ гр. Деволя. И трѣбва да се признае за несъмнено, че сношенията между тия две школи сж се почнали още отъ самото имъ откриване вече въз основа на ония духовни и братски връзки, които сж свързвали двамата моравски учители; отъ своя страна и Борисъ, съзнавайки важността и необходимостта отъ книжното дѣло, самъ пожелалъ да застане на чело на това дѣло, за да подготви по-скоро и да прокара замислената отъ него просвѣтна реформа.

Споредъ думитѣ на един неговъ съвременникъ, Борисъ, следъ като приелъ кръщението, се отличавалъ съ такова съвършенство, че, явявайки се денемъ предъ народа въ царска премѣна, ношемъ тайно отивалъ въ църква и, като си постилалъ само власеница, прострѣнъ на пода, лежалъ въ молитва. Тая негова набожностъ най-сетне се изразила въ това, че Борисъ следъ 36-годишно царуване, като спазвалъ ненарушимо даденото на ромеитѣ при сключването на мирния договоръ отъ 864. г. обещание да живѣе въ миръ съ тѣхъ, следъ една тежка болестъ поискалъ да прекара последнитѣ години отъ живота си въ подвизитѣ на уединено благочестие. Затова, като наредилъ държавнитѣ работи по желанието си, Борисъ предалъ въ 889 г. управлението на най-голѣмия си синъ Владимира, а самъ се постригалъ за монахъ и се отстранилъ въ манастиръ. Така ни обясняватъ причинитѣ за това на пръвъ погледъ неочаквано решение на Бориса както чужди, тѣй и домашни извори. Нѣма съмнение, че както за отричането отъ престола, тѣй и за покалугерянето на Бориса голѣма роля е играло неговото религиозно-мистично настроение, въ което той изпадналъ като усърденъ и искренъ християнинъ, особено като се вземе предъ видъ оная жестокостъ, която той бѣ употребилъ при въвеждането на новата вѣра; но не по-малко е вѣрно и това, че Борисъ отишълъ въ манастиръ, не само за да се предаде на служение Богу за спасение на душата си, но и за да подготви по-скоро нужната почва за окончателното постигане на главната си цель — всеобщото въвеждане на славянското богослужение и книги и на народната иерархия въ българската църква. За такава решителна акция спомогнали и бързитѣ промѣни — политически и църковни въ Византия.

На византийския престолъ отъ 886 г. вече седѣлъ синътъ на Василия I. Македонецъ, Лъвъ VI. Философъ, който въ всичко отстъпвалъ на гениалния си баща. Подозрителенъ до крайностъ и чувствувайки се не съвсемъ здраво на престола, Лъвъ VI. още отъ самото начало на царуването си безогледно се поддалъ на разни хитрозамислени дворцови интриги, които зловредно се отзовавали върху държавнитѣ работи. Освенъ това, веднага следъ покачването си той принудилъ патриархъ Фотия да се откаже отъ патриаршеството

и го изпратилъ на заточение, гдето стариятъ Фотий се поминалъ въ 891. г. На мѣстото на тоя знаменитъ и заслужилъ на православната църква иерархъ, Львъ VI издигналъ 16-годишния си братъ Стефана, като искалъ чрезъ това да даде нова насока въ църковната политика на Византия, за ново сближение на цариградската църква съ римската, както вече изтъкнахме. Съ изчезването на Василия I. и на патриархъ Фотия отъ историческата сцена, Борисъ се почувствувалъ свободенъ отъ всички морални задължения спрѣмо новоизпжкналитѣ въ държавното и църковно управление въ Византия личности; но все пакъ, за да се не покаже нарушителъ на даденото при покръщането си клетвено обещание, да живѣе въ „дълбокъ“ миръ съ ромеитѣ, Борисъ се отрекълъ отъ престола, покалугерилъ се и отишълъ въ мѣнастирь, въ оня сжщия мѣнастирь, гдето ученицитѣ на Методия и неговиятъ помладъ синъ Симеонъ развивали книжовната си дейность, и тамъ свободенъ отъ държавнитѣ работи, взелъ ги подъ свои лични грижи и непосредно ржководство за по-бързъ и по-голѣмъ успѣхъ на възложеното тѣмъ дѣло.

Но и тукъ Борисъ срещналъ нова пречка. Новиятъ български князь не тръгналъ по стѣпкитѣ на баща си. Владимиръ, който „далечъ отстѣпвалъ на баща си по енергия и дейность, почналъ да се занимава съ ловъ, да прекарва времето си въ пиянство, гошавки и разпжтство и съ всички средства да подканя новопокръстения народъ къмъ езическитѣ обреди". Възползувани отъ слабия характеръ и разпуснатъ животъ на новия си господаръ, ония български боляри, които били недоволни и дори враждебно настроени противъ Бориса, още отъ самото начало поискали да го взематъ въ ржце и да дадатъ съвсемъ друга, противоположна на Борисовата посока въ вжтрешната политика на България. Роденъ въ езичество и възпитанъ въ него, при развратния си нравъ, Владимиръ се теготилъ подъ строгитѣ християнски закони и подъ силната ржка на Бориса. Затова, щомъ се видѣлъ самостоенъ управителъ, подбужданъ и отъ недоволнитѣ боляри, той почналъ да съживява умиращето езичество въ държавата, защото само съ помощта на последното, тия боляри могли да си върнатъ изгубеното

политическо значение и да се противопоставят на Борисовата славянска политика.

Въ външната политика било направено така също отклонение въ същия духъ. Следъ отказа си отъ Римъ, Борисъ прекъсналъ и връзките си съ западнитъ държави; поне досега нѣма никакви известия за Каквито и да било сношения отъ политически характеръ следъ 870. г. на България съ западъ. Но едвамъ Борисъ се отстранилъ отъ управлението, и нѣмцитъ веднага се опитали да възстановятъ предишнитъ сближения съ българския господаръ и да отцепятъ България отъ групата на източнитъ държави. Тогавашниятъ нѣмски кралъ Арнулфъ, който въ това време се намиралъ въ усилена борба съ моравския князь Светопълка и билъ зле опустошилъ владенията му, за на нанесе още по-силенъ ударъ на моравцитъ, въ септемврий 892 г, отправилъ пратеници при българския князь Владимира съ целъ да се възобнови стария миръ, който ималъ дѣдо му Людовикъ Нѣмски съ баща му Бориса, и съ просба да не позволява износъ на соль отъ България за Моравия. Пратеницитъ, които носѣли богати дарове, Владимиръ приелъ съ голѣма почитъ и също съ не по-малки дарове ги изпратилъ обратно въ нач. на пролѣтътъ 893. г. Мирниятъ договоръ билъ възобновенъ и искането на нѣмския кралъ било удовлетворено; обаче, ако си спомнимъ, че и въ предишнитъ мирни договори между Людовика Нѣмски и Бориса всѣкога се е повдигалъ въпросътъ за подчинението на България подъ западната църква — отъ една страна, а отъ друга — като се вземе подъ внимание това, че тъкмо въ това време Арнулфъ си прокарвалъ пътъ къмъ Римъ, за да се венчае съ императорската корона, то твърде е възможно, че въ задачата на Арнулфовитъ пратеници въ България влизало и да подготвятъ почва за ново сближение на българитъ съ Римъ, и може би и отцепването имъ отъ Византия и въ църковно отношение.

Както и да било, но такава крута промѣна въ вътрешната и външна политика на България не могла да се изплъзне отъ вниманието на Бориса, който и задъ мѣнастирскитъ стени не преставалъ да следи за държавнитъ работи. Той разбралъ, каква гибелъ се готвѣла за неговата обновена България. И, когато наскоро следъ заминаването на

Арнулфовитѣ пратеници, Владимирѣ вдигналь открито гонение противѣ представителитѣ на българската църква, отъ които пръвѣ пострадалѣ тогавашниятѣ архиепископѣ Иосифѣ, който възприель славянската политика на Бориса, князѣтъмонахѣ снелѣ монашеското расо, препасалѣ мечѣ и се облѣкъль отново въ царска премѣна; като събралѣ около себе си преданитѣ нему боляри, преследвалѣ сина си и скоро го хваналѣ, изболѣ му очитѣ и го хвърлилѣ въ тъмница. Следѣ като се справилѣ съ непокорния си и развратенѣ синѣ и неговитѣ привѣрженици, Борисѣ още въ края на 893 г. „свикаль“, споредѣ израза на съвременика, „цѣлото си царство“, т. е. свикаль народенѣ съборѣ.

Като една отъ формитѣ на управлението въ стара България народниятѣ съборѣ, който първоначално състояль отъ цѣлия вѣоржженѣ български народѣ, начело съ боляритѣ, съществувалѣ, както е известно, и въ езическа България и е игралѣ роля на върховна властѣ, която стояла по-горе отъ държавния глава. Такѣвъ билѣ, напр., съборѣтъ отъ 766. г., който билѣ свиканѣ отъ боляритѣ за свалинето на ханѣ Сабина. Обаче съ засилването на централната властѣ отъ нач. на IX. векѣ при Крума, откогато българското болярство почнало да губи силата и значението си, а особено следѣ приемането на християнството, когато абсолютизмѣтъ получилѣ чрезѣ църквата пълна санкция въ името на византийския принципѣ, че държавниятѣ глава има властѣта си отъ Бога и е неговѣ представителѣ на земята, народниятѣ съборѣ изгубилѣ първоначалния си характерѣ и се обѣрналѣ само въ едно съвещателно тѣло, и то въ извѣнредни случаи.

Ако Борисѣ намерилѣ за нужно да свика въ 893. г. народенѣ съборѣ, въ чийто съставѣ влизали, по византийски образецѣ, наредѣ съ болярството—мало и велико и представители отъ всички области на държавата, това показва, че и въпроситѣ, които щѣли да бждатѣ предложени на тоя съборѣ, били отъ първостепенна важность, засѣгали цѣлия държавенѣ животѣ и поради това се нуждаели отъ всенародно одобрение. И наистина, на тоя съборѣ Борисѣ формално лишилѣ Владимира отъ наследственото му право и прогласилѣ за български князѣ третия си синѣ Симеона, като го освободилѣ отъ монашеското звание. При това той заявилѣ на новия князѣ предѣ цѣлия съборѣ, че и него ще постигне братовата му

участъ, ако той само въ нѣщо отстѣпи отъ истинското християнство, а отъ тука и отъ начертаната вече вжтрешна славянска политика.

Споредъ единъ домашенъ паметникъ, Симеонъ приелъ управлението на държавата въ Преславъ, отъ което ясно става, че и народниятъ съборъ билъ свиканъ и заседавалъ въ Преславъ и на него Симеонъ, следъ прогласяването му отъ Бориса за князь, всенародно обявилъ, че столицата на държавата се пренася отъ Плиска въ тоя градъ, когато може би за пръвъ пѣтъ е било произнесено и славянското му име „Преславъ“. Това съставя вториятъ актъ на народния съборъ. Пренасянето на столицата отъ Плиска въ Преславъ едвали може да се припише на собственото желание на Симеона: не подлежи на никакво съмнение, че тая реформа била дѣло пакъ на неговия предвидливъ баща, който я направилъ и по религиозни, и по държавнически съображения. И наистина, Плиска била столица на езическа България, гдето се държали все още упорито езическитѣ обичаи и нрави, закоренѣли навици и предразсѣдаци, а главно гдето били още прѣсни споменитѣ и традициитѣ за старитѣ права на българското болярство, което явно все още се противопоставяло на славянската политика на Бориса, както това показва кратковременното управление на сина му Владимира. Въ Преславъ се представяла възможность на новия князь да се обиколи съ нови личности и стари такива, които били напълно предани на новата религия, искрено усвоили славянската политика на Бориса и се примирили съ идеята за абсолютното самодържавие. Затова въ пренасянето на столицата отъ Плиска въ Преславъ се изразила основната мисль на Бориса за славянизиранието на обширната му държава съ центъръ, който отпосле, наистина, стана разсадникъ на тая мисль. Най-сетне самъ Борисъ, живѣейки въ своя мѣнастирь предъ самия Преславъ, искалъ отблизу да следи за действията на новия младъ князь, а главно да го ръководи при прокарването на друга една реформа отъ много по-голѣма важность и значение за духовния животъ на българитѣ.

Изнамѣрването на специално българско лѣтоброение отъ основаването на държавата даде възможность да се установи, че къмъ края на 893. г. се отнася „преложение

книгъ“, т. е. билъ завършенъ преводътъ на св. Писание и богослужебнитѣ книги въ България. Това събитие, за което се казва, че станало 30 лун. или 29 слън. години следъ българското покръщане, се отбелѣзва като фактъ, който на времето си ималъ нѣкакво особено значение, а това показва, че съ него се свързвалъ другъ нѣкой актъ, който му предавалъ това особено значение и се явявалъ като резултатъ отъ дейността на Методиевитѣ ученици и тѣхнитѣ сподвижници въ България. Такъвъ актъ е могълъ да бжде само практическото приложение на преведенитѣ вече св. Писание и богослужебни книги. Оттука ясно става, че изразътъ „преложение книгъ“ означава както самия преводъ, тѣй и замѣната на гръцкитѣ книги богослужебни съ славяно-български, — замѣна, която се явява като непосредна сетнина отъ отстранението на гръцкия езикъ като официаленъ както въ държавата, тѣй и въ църквата и училището и въвеждането на народния славяно-български езикъ. Но, понеже самата „замѣна“ и „отстранение“ поради своя решителенъ характеръ трѣбало да получатъ задължителностъ и неотмѣнна сила, то, преди да се пристѣпи къмъ прилагане на тия отъ първостепенна важностъ реформа, тя била внесена отъ новопрогласения князь Симеона въ заседаващия въ края на 893. г. народенъ съборъ, ако не за обсъждане, то поне за приемане и санкциониране на нейната всеобща задължителностъ. Чрезъ това санкциониране отъ една страна се парализирало всѣко противодействие вътре въ държавата, а отъ друга — се предупреждавали всѣкакви усложнения откъмъ Византия, на която могло да се обясни, че тая акция е станала по желанието на цѣлия народъ. И тѣй, третиятъ важенъ актъ на народния съборъ въ Преславъ състоялъ въ това, че на него билъ отхвърленъ гръцкиятъ езикъ и тържествено билъ обявенъ народниятъ славянобългарски за официаленъ езикъ, а въ църквата било решено да се въведе повсемѣстно славяно-българската книга и богослужение.

Какво впечатление е произвела въ Цариградъ тая реформа и какъ сж тамъ реагирали противъ нея, сж въпроси които не влизатъ въ нашата задача. Тукъ ще отбележимъ, че голѣмото значение на това събитие, което се явявало извънредно важно както за българитѣ, тѣй и за цѣлото славянство,

защото чрез него славянският език отново ставал език, на който славянитѣ могат да се молят и да служат Богу, не е могло да не се почувствува и да се несъзнае отъ съвременницитѣ-очевидци и участници въ него, особено отъ ония, които били свидетели на бруталното изгонване и унищожение на славянското богослужение и славянската книга въ Моравия. Силата на това чувство и съзнание тъкмо изтръгнала мощния и радостенъ гласъ на еп. Константина, изказанъ тѣй ясно въ неговия „Прогласъ къмъ евангелието.“ Като свидетел и очевидецъ на новото и тѣй бързо издигане на славянския езикъ като богослужebenъ и книжovenъ езикъ, еп. Константинъ, обръщайки се въ това стихотворение къмъ „вси словени“ и къмъ „весь словенски родъ“, се опитва да изтъкне голѣмото значение отъ това, дето „дарътъ божий“ — евангелското слово, „което иде отъ Бога, храни душитѣ човѣшки, закрепва сърдца и умове и чрезъ което всичко е готово да познае Бога“, тѣ вече слушатъ не на чуждъ езикъ, който за тѣхъ е подобенъ на гласъ отъ мѣдно звънтене, а на своя собственъ роденъ езикъ за облагородяване на нравитѣ и повдигане на духа. Като привежда цѣлъ редъ паралели и съпоставки и разни сентенции, за да изтъкне силното въздействие на грамотността и на книгата върху душата, авторътъ доказва и обяснява предимствата на книжовността, на народната книжовность, а това ясно разкрива, че еп. Константинъ въ своя „Прогласъ“ се обръщаль къмъ ония славяни, които до тогава сж имали и знаели книга само на грѣцки езикъ, каквито сж били тъкмо българскитѣ славяни отъ покръщането до 893. г., когато по решение на народния съборъ въ Преславъ славяно-българскиятъ езикъ билъ обявенъ за официаленъ въ държавата и въведенъ въ българската църква и училище.

Какъ е била извършена замѣната на грѣцкия езикъ съ славяно-българския, за сега не може да се установи точно; но едно е вѣнъ отъ всѣко съмнение, че за успѣшното прокарване на тая реформа се налагало, както се каза, едничко главно и непремѣнно условие: да бждатъ поставени въ управлението на църквата народни иерарси или такива, които биха я приели и спомогнали за нейното закрепване. Къмъ изпълнение на това условие наистина било пристѣпено

още тогава Пространното житие на Климента разказва, че, когато „настъпила вече осмата година отъ учителството му“ въ Кутмичевица, т. е. края на 893. г., въ която Симеонъ поелъ управлението на държавата, новиятъ князь „повикалъ при себе си светителя и влѣзълъ въ разговоръ съ него“. „Като получилъ освещение дори отъ самата му външность, защото на видъ блаженныйъ билъ твърде уважаванъ дори и отъ враговетъ, Симеонъ много възхвалялъ българската страна и считалъ царуването си за блаженно, задето то получило такова благо.“ Следъ това, като обмислилъ съ по-благоуразумнитъ отъ приближенитъ си, които всички уважавали Климента като баща, Симеонъ го „предложилъ за епископъ на Дебрица и Бѣлица, и по тоя начинъ Климентъ се поставя за пръвъ епископъ на български езикъ“. И тъй, поставянето на Климента за епископъ се свързва съ покачването на Симеона на престола и се явява като непосреденъ резултатъ отъ решението на народния съборъ въ Преславъ, на който Климентъ несъмнено е присъствувалъ. Дебричко-бѣличка епархия не съществувала нито преди, нито следъ Климента. Тя е била образувана отъ части, взети отъ три съседни епархии: скопска, битолска и охридска съ седалище въ стария градъ-крепостъ Дебрица, чиито развалини се намиратъ на с. з. отъ Прилѣпъ при днешното с. Дебрище въ началото на прохода по пътя отъ тоя градъ за Кичево презъ с. Бродъ. Така съставена, тая нова епархия била населена съ компактно чисто славяно-българско население, което поради планинския характеръ на страната било съвсемъ изолирано отъ главнитъ църковни центрове и тѣнѣло въ невежество. Назначението на Климента за епископъ на тая областъ имало за целъ тѣкмо да просвѣти духовно това незаразено още отъ гърцизма население и да пробуди въ него националния духъ и съзнание съ въвеждането на славяно-българското богослужение и книги и по тоя начинъ да подготви здрава основа за отпоръ противъ гръцкото културно влияние, което било силно въ голѣмитъ градове и тѣхнитъ близки околности и поради това борбата съ него била мъчна.

Мѣстонахождението на Климентовата епархия и характерътъ на неговата пастирска и книжовна дейность ясно показватъ, че реформата отъ 893. г. по отношение къмъ

църковната иерархия не е била извършена веднага, а постепенно. По всичко изглежда, че гръцките епископи на първо време не били всички отстранени, а било предоставено на ония, които признали реформата, да останат въ управяванитѣ отъ тѣхъ до тогава епархии и само следъ упразнянето на нѣкоя епископска катедра се назначавали вече природни българи за епископи. Съ назначението на Климента за пръвъ епископъ „съ български езикъ“, т. е. той билъ първиятъ епископъ, който почналъ да извършва богослужението на славяно-български езикъ, и при това на една съвсемъ нова епископия Дебричко-бѣличката, която до тогава не съществувала и отпосле пакъ изчезва, следъ като на историческите епископски катедри били поставени за епископи българи, се туряло начало за национализацията на църковната иерархия въ българската държава.

Едновременно съ назначението на Климента за дебричко-бѣлички епископъ въ Преславъ се погрижили да намѣрятъ лице, което достойно да замѣсти светителя и да продължи съ сѣщия авторитетъ и успѣхъ дѣлото му въ Кутмичевица. „Следъ като Климентъ билъ поставенъ за епископъ, четемъ въ житието на Наума, сѣщиятъ благоверенъ царъ Симеонъ отпусна другаря му Наума вмѣсто него на учителство“. И тѣй, Симеонъ не назначилъ и не изпратилъ, а „отпусналъ“, т. е. той далъ съгласието си, разрешилъ, щото Наумъ да отиде въ Кутмичевица, като замѣстникъ на Климента въ учителствуването, вѣроятно по просбата на самия Наумъ и по настояването на Климента, което и психологически се явява възможно. При срѣщата си на народния съборъ въ Преславъ следъ една 7-годишна разлѣчка у двамата съученици, другари по страдания и братя во Христа се породило твърде естествено желание да прекаратъ останалитѣ години отъ живота си близко единъ до другъ, особено следъ като сполучили съ такъвъ успѣхъ да завършатъ възложеното тѣмъ общо дѣло. И тѣкмо поради това Симеонъ не е могълъ да не изпълни тѣхното общо желание, въпрѣки това, че между Климентовитѣ ученици несъмнено е имало вече достойни, които да продължатъ въ сѣщия духъ и насока дѣлото на своя учителъ. Както и да било, но следъ закриването на народния съборъ презъ есенята 893. г. двамата светители заминали заедно за юго-западна България:

Климентъ — за да заеме епископската си катедра, а Наумъ — да поеме ржководството на славяно-българската школа въ Деволя.

Следъ заминаването на пресвитеръ Наума за Кутмичевица, въ северо-източна България около резиденцията на българския господарь се издигнала друга личност не помалко видна и заслужила за българската просвѣта и книжнина. Това е по-младиятъ съвременникъ св. Седмочисленици, даровитиятъ, широко образованъ и продуктивенъ писател-поетъ, пресвитеръ Константинъ, сжщо Методиевъ ученикъ. Той е известенъ, както видѣхме, съ непосредното си участие въ превода на св. Писание и богослужебнитѣ книги и съ съставянето на „Учителното евангелие“ — сборникъ отъ недѣлни проповѣди, които обясняватъ евангелски текстове. Отъ края на 893. г. той ще да е замѣстилъ своя доскорошенъ ржководителъ Наума въ северо-източната — Преславската славяно-българска школа, като е поддържалъ найоживени връзки съ юго-западната — деволската. Въ 906. г. ние срѣщаме Константина вече като епископъ, който по заповѣдь на Симеона превель въ Преславския мѣнастирь 4-тѣ слова на еп. Атанасия Александрийски противъ арианитѣ. Кога е билъ възведенъ Константинъ въ епископски санъ, засега това остава неизвестно; но несъмнено той е единъ отъ първитѣ следъ Климента епископи и, може би, да е и първиятъ славяно-български епископъ въ северо-източна България. Следъ него последвалъ цѣлъ редъ българи епископи вече отъ ученицитѣ на Климента; отъ тѣхъ най-близкъ по време засега е известенъ еп. Марко Деволяски, който билъ „четвърти епископъ въ словенскъ езикъ“ отъ първата четвъртъ на X. вѣкъ; тѣ сж завземали постепенно митрополитски и епископски катедри споредъ това, както последнитѣ се упраздали ипи пъкъ се откривали нови епархии и епископии.

Така при усилената, проникната съ голѣма любовъ и пълна преданостъ, осемъ-годишна просвѣтна и книжовна работа на Методиевитѣ ученици въ България, кн. Борисъ, поддържанъ отъ своя способенъ и ученъ синъ Симеона, следъ една 23-годишна напрегната, но плодотворна дейностъ сполучилъ да прокара националния принципъ и въ духовния животъ на българитѣ. Чрезъ това велико дѣло той турилъ

здрава и трайна основа за славянизирането, или по-точно за национализирането на българската държава, църква и училище и за обособяване на българската славянска народност. При това Борисъ приложилъ високо справедливия исторически принципъ — единъ народъ въ една държава и съ една национална култура, — принципъ, който западна Европа внесе въ международното право само въ началото на XIX. вѣкъ, но който за българитѣ се бѣ обърналъ въ народенъ идеалъ още отъ времето на възраждането имъ. Тоя тъкмо начертанъ и завещанъ преди 1030 години идеалъ, който окончателно се формира презъ епохата на възраждането и главно презъ времето на църковната борба, се стремѣше българскиятъ народъ да осъществи и въ най-ново време — отъ освобождението насамъ. Обаче зла политическа — вътрешна и външна орисница му се препрѣчи по пѣтя въ всички посоки и системно осуетява неговото историческо право да се обедини въ своитѣ етнически и географски граници. Но въ днешния тържественъ день на нашата Alma mater, спомняйки си за великото дѣло на князь Бориса и на неговитѣ сподвижници и сътрудници, ние не трѣбва да забравяме, че тѣ ни сж оставили и друго едно средство, другъ единъ пѣть къмъ постигането на народния идеалъ, — това е изработването на общонародна своя трайна култура при една разумна и планомѣрна просвѣта, която да издигне нашия народъ нравствено, умствено и стопанско-икономически. И въ днешнитѣ усилни за нашето отечество времена, тукъ, именно, въ създаването на тая общонародна култура, съ общи сили, начело съ едничкия български университетъ „св. Климентъ Охридски“, трѣбва да търсимъ и отъ него да очакваме спасението на българския народъ, защото само културниятъ напрѣдъкъ издига народитѣ, той имъ продължава живота и имъ запазва вѣченъ споменъ въ историята.